

CSICSAY ALAJOS

KÖMAG, IKRAPIKK ÉS A TÖBBIEK

A jó irodalmat sohasem lehet megenni. Ahányszor kezébe vesz az ember egy-egy régebbi alkotást, a végére érve az az érzés alakul ki benne, most találkozott vele először. Számomra ilyenek Illés Endre esszéi. Amelyikről most szó lesz, még a második világháború végén íródott. A szerző elmondja benne, amikor Budapest heves ostroma elcsendesedett, kimerészkedett a pincéből, hogy megnézzze, mi történt odafönn. Szinte természetesnek vette, hogy házukat szétlőtték, hiszen lent hallotta a földrengésszerű, pusztító morajt. Valószínűleg akkor hült meg, majdnem végzetesen, amikor lakásukban, a friss hóval borított padlón, összeroncolt bútorok között, az addig féltve őrzött, félig megégett, szétszóródott könyvei között magába mélyedve, hosszasan keresgél. A szobában látottak olyan benyomást keltenek benne, mintha csatáren járt volna, ahol darabokra tépett holttestek feküdtek és megannyi sebesült. „A könnyebben sérültek között találtam egyik kedves könyvemet, Diószegi Sámuel debreceni prédikátor és Fazekas Mihály főhadnagy úr közös munkáját, az 1807-ben Debrecenben Csáthy Györgynél »készült és nyomtatódott« *Magyar Fűvészkönyv*-et – »Linné alkotmányára szerént.«” Majd így folytatja: „Ott, a szétdőlt szobában, a fehér »havon«, majdnem bünbánatot éreztem: elpusztulhatott volna, mielőtt felnyitom, és forgatom elsárgult lapjait.

Magamhoz vettem, levittem a pincébe.

De az olvasást megint csak el kellett halasztanom. Másnap már tüdőgyulladásal feküdtem egy nedves sarokban, a félhomályban, rám forrósodó vizes keresztkötésben. Szabályosan kilenc napig rohamozott a láz, régmódi tüdőgyulladás volt. (...) A tizedik napon nagyon gyenge voltam, de láztalan. (...) Végre-végre olvashattam. (...) Hűtlen lehettem-e a kilenc napig mellettem virrasztó sebesülthöz? Eszembe sem jutott, hogy más könyvet kívánjak.”

Vajon miért bővölte el annyira Illés Endrét a *Magyar Fűvészkönyv*? Néhány közismert növényt felsorol belőle, melyekhez kedves, személyi emlékek fűzték, aztán így folytatja:

„*Secale* – tévedt rá a pillantásom egy újabb oldalon egy dőlt betűs újabb névre. *Secale*, azaz füzéres virágú, hegyes csészéjű Rozsvirág. S a képzelet a roztól a legkisebb, lusta lépéssel eljut a *secale coronutum*hoz, az anyarozshoz.” Ismét egy képzettársítás következik, mely arról szól, hogy milyen élményben volt része, neki, az íróvá lett medikusnak, amikor két hetet a szülészeti klinikán töltött, ahol egy megkeseredett fiatalasszony elmondta neki teherbe esése történetét, amit e szavakkal zár le: „Rám bízták, hogy a *secale cornutum*ból kivont gyógyszerrel, egy ergotoxin-injekcióval én fejezem be a szülés utáni tennivalókat.”

(Csak mellékesen jegyzem meg, a rozs mai rendszertani neve *Secale cereale*, az anyarozs pedig, *Claviceps purpurea*.) Később a következőkép-

pen folytatja mondanivalóját: „Tűnődtem, képzelődtem a pincében a kedves könyv felett – és minduntalan titkokba botlottam. Még megközelíteni sem tudtam a valóságot: vajon milyen virág, növény, bokor, fa, vagy zuzmó lehet például a *Kömag*. Diószegi Sámuel csak annyit közöl róla: „nincs rajta semmi pikkely”. Megállított a *Komorka* is, a *Héjakút* is, de szinte belém szúrt az *Ikrapikk*. Uramisten, hányféle Ikrapikket sorol el Diószegi prédikátor úr és Fazekas főhadnagy úr! Közölték, hogy van *borzas* Ikrapikk, van *bókoló*, van *bérci* és van *fényes*, *tornyos*, *ostorindás*, s *félbeszárnyas* rokon is. Mindegyik ikrapikk. A latin nevét is közölték: *arabis*. De a lényeghez s valóságához, az idegen névvel sem jutottam közelebb.

A pince sarkában, a félhomályban, ott, a salétromszagban fogadkoztam: ha megszabadulok a vizes keresztkötéstől, rögtön tisztázni fogom a *Komorka* és az *Ikrapikk* rejtélyét. De amikor néhány nap múlva a mécsvilágból kiléphettem a fényes, vakító napvilágba – a gellérthegyi ház kertjében még mindig temetetlenül feküdt három halott. A lángszórá suhintásától vörösek voltak. (...)

De amikor ott álltam a fényben, a csöndben, a visszanyert szabadságban, az alig oszladozó lőporfüstben, a csipős, édes, tél végi, első lélegzetvételen, megértettem, máris vissza kell térnem az emlékeimből: el kell temetnem a halottakat, meg kell keresnem az élőket.

Az élőket.

És az Ikrapikk maradjon megfejthetetlen, megfejteni sem érdemes titoknak.”

Illés Endrének, a legkiválóbb magyar írók egyikének, életműve a huszadik század közepén, de még inkább a század második felében teljesedett ki. Megítélésem szerint az esszéi azok, melyekben utolérhetetlen. Szinte mindegyik felkavarja az embert. Számára nincs lezárt téma, még akkor sem, ha egy-egy régi szóról azt írja: „maradjon megfejthetetlen, megfejteni sem érdemes titoknak”.

Hát nem. Ezt nem lehet elfogadni, kivételesen még tőle sem, mondtam magamban. Azért nem, mert ezek a Kazinczy-féle nyelvújítás előtti magyar növénynevek még ma is élnek, mint ahogy a sokak által lenézett, de inkább mellőzött tájszavak, pedig nekik köszönhető, hogy a vadon termő növényeink a történelem folyamán annyi sok magyar nevet kaptak. Azt viszont nem árt tudatosítanunk, hogy biológiában a latin nevezéktan nem kisebb a jelentősége, mint Kína soknyelvű népei számára a logografikus írásnak. Erre a sajátos, írói eleganciájával (lásd: *arabis*) Illés Endre is utal. Mindazonáltal érthető, hogy a rengeteg pusztítást és az azt követő, rosszindulatokkal, még inkább gonoszsággal vegyített, ragályként terjedő, butaságokat átvészelt írónak a háborút követő zűrzavaros években sem ideje, sem kedve nem volt botanikai „titkoknak” a megfejtésére. Pláne

a Rákosi-korszak fékevesztett zsarnokságának idején, amikor, példának okáért, a magasan képzett értelmiségiek (írók, képzőművészek, színészek, tudósok stb.) számára kötelezővé tették a primitív politikai-ideológiai átképzésen való részvételt, konkrétan a *Szabad Nép-félórákat*, melyekről ő rendszeresen elkésett. Feljegyezték, hogy egy ilyen alkalommal a már nagy tiszteletnek örvendő lapszerkesztő-íróval, aki tartásában is méltóságteljes volt, a minisztériumból kiküldött szemináriumvezető, „taknyos kislány” imigyen hetykélkedett: „Csüccs le, Illés elvtárs”. Illés „elvtárs” pedig, a rengeteg teendői közepette, később, amikor már sokat enyhült a „szigor”, megfélemlíthetett az ódonnak vélt népi eszjárás alkotta szavakról. Pedig ha mégis eszébe jutottak volna, és korának botanikusainál (Kossuth-díjas társainál, Soó Rezsónél, Jávorka Sándornál vagy a növényfestő Csapody Veránál) érdeklődik, mifélek valójában, biztosan megfelelő választ kapott volna. Csakhogy Illés Endre nem természetkutató volt, hanem író, akinek egész életét kitöltötte a gondolat és az esztétikum harmonizálására – kevésbé az ismeretterjesztésre – való törekvés, hacsak esszéi által nem vált e műfajnak is kiváló művelőjévé. Mindezek ellenére óhatatlanul felvetődik a kérdés, legalábbis bennem igen, miért írt „rejtélyes” növényekről, ha nem akart nevüknek a végére járni. Hasonlóképpen, ahogyan megindokolta a költő, író Vas István barátjának, hogy miért

volt kegyetlen festő az impresszionista Manet. Előbbi esetben mint a könyvek szenvedélyes gyűjtőjének, elég lett volna annyi is, ha valamelyik növényhatározóba – melyeket a vandál rombolások után egész biztosan megszerzett – belelapoz. Járjunk hát helyette most mi a kérdésnek. Vegyük sorra, melyek azok a növények, amelyekről ő mint örök titkokról, egy kicsit könnyelműen, lemondott.

Kőmag. Ahogyan megjegyzik „A botanikusok” (Illés esszéjének a címszereplő): „nincs rajta semmi pikkely” – de miért is lenne? A mai egyszerű növénykedvelők se találhatnak rajta ilyesmit, azonban ha érdekli őket, a következőket észre vehetik: „Fehér, sima, igen kemény részterméskéi vannak a szárazabb erdőkben élő kőmagvú gyöngykölesnek (*Lithospermum officinale*)”, olvasható az általam sokat emlegetett dr. Haraszty Árpád szerkesztette *Növénytanban*. A Jávorka-Csapody-féle *Erdő, mező virágai* című kis növényatlasz meg így mutatja be: „Fényes fehér terméskéi (makkocskái vannak ősszel és télen (a) kőmagvú gyöngykölesnek és az erdei gyöngykölesnek (*Lithospermum purpureo-coeleureum*)” is. Ez utóbbi már úton-útfélen, még a párkányi Duna-töltésen is, ragyogó kékségével a szemünkbe ötlük, a tavasztól nyárutóig nyíló tengeri tarka vadvirág között, amíg – nem tudom, miért, hiszen a széna már senkinek sem kell – le nem kaszálják.

A héjakút (*Dipsacus laciniatus*) neve évszázadok óta semmit sem vál-

tozott. Így említik őt Diószegiék (csak magyarul), Jávoroka Sándor és Csapody Vera (latinul is), aki még élethűen le is festette. Könyvük szövegében Jávoroka így jellemzi: „egy-két méter magas, erőteljes, tüskés kóró. Ártereken, árkokba, bozótokban gyakori, legelőkön kellemetlen gyommá válhat.” De hol vannak ma már minálunk legelők? „Fészkeit a takácsok régebben szövetek fésülésére használták”. Ám, bármilyen meglepő, a háború utáni szövőipar is ráfanyalodott. Mi, csilizközi gyerekek, vizet *szóktettünk* (fröcsköltünk) vele, hasonlóan, mint a katolikus pap a templomban. Az újkori virágkötészetből hamar kikopott, egyik divatos, téli dísznövény volt.

A komorka (*Comarum* L.) nevére dr. Csengery Adolf *Kis növényhatározójában* (Stamfeld-féle Könyvhivatal, Pozsony–Budapest, 1908) akadtam rá a minap. E könyvecskét, jobb híján, még főiskolás koromban szereztem be, de megvallom, akkor semmi hasznát sem vettem, mert ismerőseim segítségével hozzájutottam egy agyongyötört Haraszty-féle tankönyvhöz, amihez mindmáig hű maradtam, hasonlóképpen, mint Illés Endre *Magyar Fűvészkönyvéhez*. Később pedig, amikor természetrajzot tanítottam Muzslán és Párkányban, nagy segítségemre szolgáltak a képes növényatlaszok. S végül jött a D. Aichele/M. Colte-Bechte-féle *Mi virít itt? Virágkalauz*, amit Reményi K. András fordított magyarra 1991-ben.

Azért írom le mindezt ilyen körülményeskedve, mert minden bizonnyal a fordító érdeme, hogy a tőzegeper (*Comarum palustre*) egyik „ősrégi” magyar nevét, a komorkát is benne találtam meg. Csakhogy a dologban egy csipetnyi bibi van. A tőzegepernek a későbbi magyar botanikusok már régen egy másik nevet is adtak. Ma inkább *mocsári pimpó*ként említik, sőt a latin neve is megváltozott *Potentilla palustris*ra. De ha kicsit keresgélünk az interneten, mindkettőt könnyen megtalálhatjuk, sőt néhány fajtársukat is, mint például a libapimpót, amit mi gyerekkoromban, a páratlanul szárnyalt levelei miatt, félkhalokként ismertünk.

Szándékosan hagytam utoljára az ikrapikket. Diószegiék hat rokonfajt is felsorolnak belőle, de, mint Illés Endre írja: „A latin nevét is közölték: *arabis*.” Ez a lényeg, gondoltam. Ez az egyetlen latin szó elég lehet ahhoz, hogy – költői analógiával élve – a „könyvekben bujdosó” magamfajta kíváncsi embernek megkönnyítse a dolgát. Tévedtem. Annyira jelentéktelen gyomocskák ezek az *arabis*ok, hogy Harasztyék szóra sem érdemesítették őket. Elő hát a virágos tájékoztatókat, s lám, amelyeket fent említettem, mindkettőben megtaláltam néhányat közülük, annak ellenére is, hogy Csapody Vera le sem rajzolta egyiket sem. Jávoroka Sándor viszont a könyvük szövegében, ikravirág néven, hármat is leír, de csak az egyiké, a tornyos ikravirágé egyezik

„prédikátor uram” *tornyos ikrapikk*-jével, latinul az *Arabis turritaval*. Rajta kívül megemlíti még a havasi és a szudetai ikravirágot.

A *mi virít itt? Virágkalauz*ban viszont (németül 1983-ban jelent meg, 48. kiadásban Strasburgban) Golte-Bechte asszony Csapodyhoz hasonló stílusban ábrázolja a *borzas ikravirágot*. Ám ha a fordító az *Arabis hirsuta* mellett nem tünteti fel szócikkében az „ikrapik”-et is (egy k-val), kételkedhetnénk benne, hogy ugyanarról a növénycsoportról van-e szó, melynek a rejtélyét Illés Endre nem tartotta fontosnak megfejteni.

A sok keresgélés közben, rá-rákattintva az internetre, ráakadtam egy-két mismás jellegű információra az ikrapikkról (is). Nem tudom, Illés Endrét, ha lett volna számítógépe, érdekelte volna-e az internet mint a legújabb kor gyors és tömör ismeretközvetítő eszköze. Talán csak azért nem, mert ő írópult mellett, állva szokott írni, az internetezésbe pedig belegörnyedhet az ember. Aztán meg, feltehetően, nem annyira a furcsán magyarított növények hozták őt oly nagy izgalomba, hogy hosszasan elmerengjen rajtuk, hanem a másfél évszázaddal előtte élt író-botanikusoknak, a „*Linné alkotmánya szerént*” írt *Magyar Fűvészkönyve*, mely mindmáig ritka kincse az irodalmunknak.

